

Original Article

COVID-19: Context, Impact, Lessons Learned, Tourism Trends and Policy for Tourism-industry Recovery

Pham Hong Long^{1,*}, Ngo Viet Anh²

¹*VNU University of Social Sciences and Humanities, 336 Nguyen Trai, Thanh Xuan, Hanoi, Vietnam*

²*Center for Nature Conservation and Development, 5/165 Tu Lien, Tay Ho, Hanoi, Vietnam*

Received 08 November 2021

Revised 02 June 2022; Accepted 15 June 2022

Abstract: COVID-19 is an infectious pandemic with far-reaching global consequences, affecting nearly every economic, cultural, social, and environmental area. The COVID-19 epidemic has wreaked havoc on the tourism sector, causing millions of people to lose their jobs and income all around the world. In order to assist the tourism industry to recover from the COVID-19 epidemic, Vietnam's tourism industry must acknowledge and re-evaluate tourism management and development. This research evaluated the economic, social, and environmental implications on the tourism industry worldwide and in Vietnam, as well as the Government of Vietnam's plans, policies, and strategies for safe adaptation and flexibility in reviving Vietnam's tourism business in the current circumstances. In addition, the report offers suggestions for reviving tourism.

Keywords: COVID-19, context, impact, lessons learned, recovery, Vietnam tourism.

* Corresponding author.

Email address: phamhonglong@gmail.com

<https://doi.org/10.25073/2588-1116/vnupam.4396>

COVID-19: bối cảnh, tác động, bài học kinh nghiệm, xu hướng phát triển du lịch và những chính sách phục hồi ngành du lịch

Phạm Hồng Long^{1,*}, Ngô Việt Anh²

¹*Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, 336 Nguyễn Trãi, Thanh Xuân, Hà Nội, Việt Nam*

²*Trung tâm Bảo tồn Thiên nhiên và Phát triển, 5/165, Từ Liêm, Tây Hồ, Hà Nội, Việt Nam*

Nhận ngày 08 tháng 11 năm 2021

Chỉnh sửa ngày 02 tháng 6 năm 2022; Chấp nhận đăng ngày 15 tháng 6 năm 2022

Tóm tắt: COVID-19 là đại dịch truyền nhiễm có những tác động lớn trên phạm vi toàn cầu, những ảnh hưởng của đại dịch tác động đến hầu hết các ngành kinh tế, văn hoá – xã hội và môi trường. Đại dịch COVID-19 đã gây ra một cuộc khủng hoảng chưa từng có của ngành du lịch và khiến cho hàng triệu người trên thế giới bị mất việc làm và thu nhập. Ngành du lịch Việt Nam cần nhìn nhận và đánh giá lại việc quản lý và phát triển du lịch để giúp ngành du lịch phục hồi sau đại dịch COVID-19. Nghiên cứu này đã đánh giá những ảnh hưởng về mặt kinh tế, xã hội, môi trường lên ngành du lịch thế giới và Việt Nam, những kế hoạch, chính sách, chiến lược của Chính phủ Việt Nam trong việc thích ứng an toàn, linh hoạt trong phục hồi ngành du lịch Việt Nam trong tình hình mới. Bên cạnh đó, nghiên cứu đề xuất các giải pháp phục hồi du lịch sau đại dịch, cần được ngành du lịch Việt Nam xem xét thực hiện trong thời gian tới một cách hiệu quả, thúc đẩy, và phục hồi ngành du lịch.

Từ khóa: COVID-19, bối cảnh, tác động, bài học kinh nghiệm, phục hồi, du lịch Việt Nam.

1. Bối cảnh đại dịch COVID-19

COVID-19 là đại dịch bệnh truyền nhiễm với tác nhân là virus SARS-CoV-2 và các biến thể của nó đang diễn ra trên phạm vi toàn cầu. Các ca nghi nhiễm đầu tiên ở Vũ Hán được báo cáo vào ngày 31/12/2019, trường hợp tử vong do SARS-CoV-2 đầu tiên vào ngày 9/01/2020. Sự lây nhiễm virus nhanh chóng diễn ra ngoài phạm vi Trung Quốc, các nước đầu tiên ghi nhận ca nhiễm virus là Thái Lan, Nhật Bản. Ngày 23/01/2020, chính phủ Trung Quốc quyết định phong toả thành phố Vũ Hán, toàn bộ hệ thống

giao thông công cộng và hoạt động sản xuất bị tạm dừng [1].

Vào ngày 30/01/2020, Tổng giám đốc Tổ chức Y tế Thế giới (WHO) ông Tedros Adhanom Ghebreyesus, tuyên bố đợt bùng phát virus Corona mới là tình trạng khẩn cấp về sức khoẻ cộng đồng, với mức báo động cao nhất của WHO. Vào thời điểm đó, có 98 trường hợp mắc virus ở 18 quốc gia bên ngoài lãnh thổ Trung Quốc [1]. Ngày 11/3/2020, WHO ra tuyên bố “COVID-19” là “Đại dịch toàn cầu”. Ở thời điểm này, trên thế giới đã ghi nhận 118000 trường hợp mắc virus ở 114 quốc gia, trong đó có 4291 trường hợp tử vong đã được ghi nhận [1].

* Tác giả liên hệ.

Địa chỉ email: phamhonglong@gmail.com

<https://doi.org/10.25073/2588-1116/vnupam.4396>

Cho đến nay, trải qua gần 2 năm đại dịch COVID-19 đã lan rộng trên phạm vi toàn cầu với mức độ nguy hiểm ngày càng cao. Chính phủ các quốc gia đã đặt ra nhiều chính sách phòng chống dịch bệnh, như siết chặt việc đi lại, dừng toàn bộ các chuyến bay quốc tế, thắt chặt an ninh, hạn chế nhập cảnh,... Theo số liệu của WHO, đến ngày 20 tháng 9 năm 2021, có hơn 220 quốc gia và vùng lãnh thổ có bệnh nhân nhiễm COVID-19 với tổng số bệnh nhân là gần 230 triệu người, khoảng 4,7 triệu người qua đời vì đại dịch này [2].

Từ khi khởi phát cho đến nay, virus Corona đã xuất hiện với 5 biến thể virus chủ yếu, được tìm thấy ở các quốc gia trên thế giới. Biến thể virus Corona hay còn gọi là Alpha, lần đầu tiên ghi nhận ở Vương quốc Anh. Sau đó, các nhà khoa học, đã tìm thấy biến thể mới của virus là Belta, được ghi nhận lần đầu tiên tại Nam Phi, với mức độ lây nhiễm gấp 1,5 lần, có khả năng tiến hoá và thích nghi cao hơn nhiều lần so với biến thể Alpha tại Anh. Tiếp sau đó, thế giới lại ghi nhận thêm các biến thể nguy hiểm và có tốc độ lây nhiễm nhanh tại Brazil, biến thể mới có tên là Gamma, có khả năng lây nhiễm cao hơn gấp 2,5 lần, và có khả năng kháng lại các kháng thể cao hơn so với chủng virus SARS-CoV-2 gốc xuất hiện ban đầu. Vào tháng 12/2020, chủng biến thể mới của virus SARS-CoV-2 đã xuất hiện tại Ấn Độ là biến thể Delta đã nhanh chóng trở thành chủng virus nguy hiểm nhất và lây lan trên phạm vi toàn cầu, mức độ tử vong rất cao mà ngành y tế thế giới ghi nhận. Theo thống kê của WHO, biến thể này đã lây lan ra 125 quốc gia và vùng lãnh thổ. Các dữ liệu cũng chỉ ra rằng, biến thể Delta có mức độ lây lan cao chủ yếu vì người nhiễm biến thể này mang tải lượng virus ở khoang mũi lớn gấp 1.000 lần so với người nhiễm các chủng virus SARS-CoV-2 trước đó [3]. Biến thể Delta đã và đang chọc thủng các tấm khiên bảo vệ vững chắc mà nhiều quốc gia thiết lập trước đây. Các quốc gia như Việt Nam, Singapore, Úc, New Zealand từng kiểm soát khá tốt nhờ các tấm khiên như truy vết, cách ly, khoanh vùng với các biện pháp phòng, chống dịch hiệu quả. Ngày 24/11/2021: Một biến thể mới của virus SARS-CoV-2 đã được báo cáo lên WHO. Biến thể này được tìm thấy

trong mẫu xét nghiệm ngày 11/11/2021 tại Botswana và ngày 14/11/2021 tại Nam Phi có tốc độ lây lan vô cùng nhanh. Tuy nhiên để thích ứng với các biến chủng mới ngày càng nguy hiểm, các nước đã thay đổi cách tiếp cận phòng dịch khi tiến hành tiêm vắc xin COVID-19, để đạt được ngưỡng miễn dịch cộng đồng.

Kể từ đầu dịch đến ngày 20 tháng 9 năm 2021, Việt Nam có 695.744 ca mắc COVID-19 đứng thứ 47/222 quốc gia và vùng lãnh thổ, trong khi tỷ lệ số ca nhiễm/1 triệu dân, Việt Nam đứng thứ 156/222 quốc gia và vùng lãnh thổ (bình quân cứ 1 triệu người có 7.070 ca nhiễm), tỷ lệ tử vong trung bình của Việt Nam là 2,5%, cao hơn 0,4% so với tỷ lệ tử vong trung bình của thế giới (2,1%) [4].

Tại Việt Nam, hiện nay đã và đang sử dụng 6 loại vắc xin là AstraZeneca, Gam-COVID-Vac (Sputnik V), Vero Cell (Sinopharm), Comirnaty Pfizer BioNTech, Moderna (Spikevax), Janssen [5]. Tính đến tháng 9/2021, tổng số vắc xin COVID-19 đã được tiêm là 32.296.517 liều, trong đó tiêm 1 mũi là 26.307.653 liều, tiêm mũi 2 là 5.988.864 liều. Một số địa phương có tình hình dịch bệnh phức tạp như thành phố Hồ Chí Minh, Bình Dương, Hà Nội,... đã và đang đẩy nhanh công tác tiêm chủng, tiến tới việc kiểm soát tốt tình hình dịch bệnh.

2. Tác động của đại dịch COVID-19 đến du lịch thế giới và Việt Nam

2.1. Tác động tới du lịch thế giới

Ngành du lịch và lữ hành là một trong những lĩnh vực bị ảnh hưởng nặng nề nhất với sự sụt giảm lớn của nhu cầu quốc tế trong bối cảnh các quốc gia giới hạn đi lại hoặc đóng cửa hoàn toàn để ngăn chặn sự lây lan của virus.

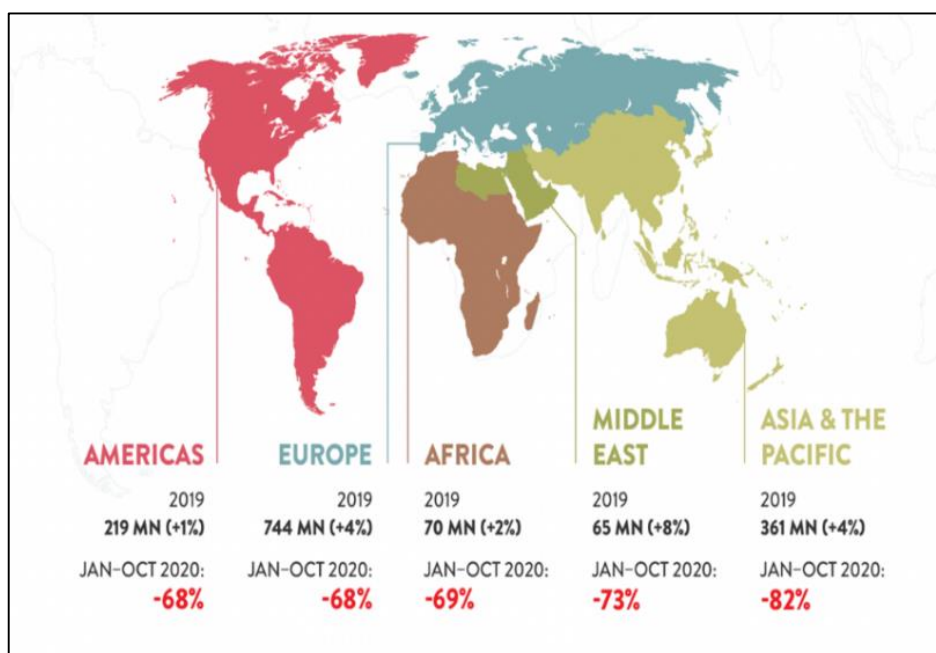
Theo báo cáo của Tổ chức Du lịch thế giới (UNWTO), lượng khách du lịch quốc tế đã giảm hơn 73% trong năm 2020 với số lượng giảm gần 1 tỷ lượt so với cùng kỳ năm 2019 và sụt giảm doanh thu là 935 tỷ USD, gấp hơn 10 lần so với sự sụt giảm doanh thu du lịch năm 2009, dưới sự tác động của khủng hoảng kinh tế toàn cầu. Du

lịch thế giới trở về xuất phát điểm của 30 năm trước, năm 1990 [6]. Hội đồng Du lịch và Lữ hành thế giới (WTTC) ước tính có 174 triệu việc làm trong lĩnh vực này bị mất trong năm 2020 do biện pháp hạn chế đi lại nhằm ngăn chặn sự lây lan của COVID-19 vẫn được duy trì [7].

Trong các khu vực trên thế giới chịu ảnh hưởng của đại dịch COVID-19, khu vực Châu Á và Thái Bình Dương chịu tổn thất nặng nề nhất với sự sụt giảm 82% lượng khách quốc tế, cao

nhất trên thế giới. Khu vực Trung Đông ghi nhận mức giảm 73%, trong khi Châu Phi giảm 69%, Châu Âu và Châu Mỹ đều giảm 68%.

Theo báo cáo số 9 mới ra gần đây nhất của UNWTO, tính đến ngày 01/02/2021 vẫn có 32% trên tổng số 217 điểm đến đóng cửa hoàn toàn cho du lịch quốc tế, số lượng các quốc gia chỉ đóng cửa một phần chiếm 34%, và chỉ có 2% đã dỡ bỏ hoàn toàn lệnh hạn chế đi lại liên quan đến COVID-19 [6].

Hình 1. Lượng khách du lịch quốc tế theo khu vực năm 2020.

Nguồn: Tổ chức Du lịch thế giới, tháng 12/2020.

2.2. Tác động tới du lịch Việt Nam

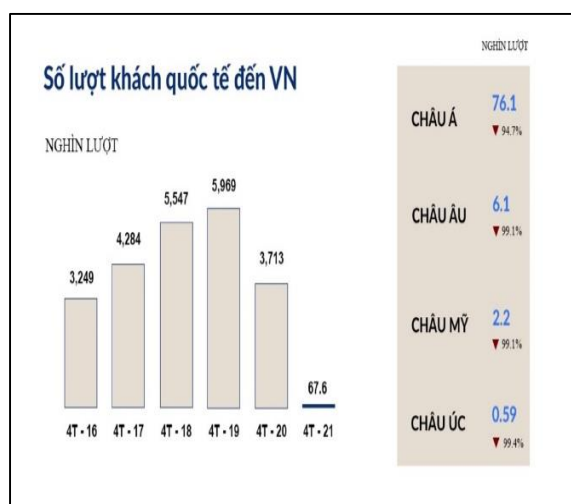
Lượng khách du lịch sụt giảm

Sau nhiều năm liên tục tăng trưởng ấn tượng, ngành Du lịch Việt Nam đã chịu ảnh hưởng rất lớn từ đại dịch COVID-19.

Theo số liệu của Tổng cục Thống kê, trong năm 2020 tổng lượng khách quốc tế đến Việt Nam chỉ đạt hơn 3,8 triệu - giảm 73,8% so với cùng kỳ năm 2019 (hơn 18 triệu lượt) [8]. Trong 6 tháng đầu năm 2021, khách quốc tế đến Việt Nam giảm 97,6% so với cùng kỳ năm trước, ước đạt 88,2 nghìn lượt người và giảm ở tất cả các

loại hình vận tải [9]. Cũng trong 5 tháng đầu năm nay, khách đến từ châu Á đạt 71,6 nghìn lượt người, chiếm 88,4% tổng số khách quốc tế đến nước ta, giảm 97,4% so với cùng kỳ năm trước. Trong đó, khách đến từ các thị trường chính đều giảm mạnh: Trung Quốc đạt gần 34,1 nghìn lượt người, giảm 96,3% so với cùng kỳ năm trước; Hàn Quốc 16,9 nghìn lượt người, giảm 97,9%; Đài Loan 6,2 nghìn lượt người, giảm 96,8%; Nhật Bản đạt gần 4,2 nghìn lượt người, giảm 97,9%. Khách đến từ châu Âu trong 5 tháng đầu năm 2021 ước tính đạt 6,1 nghìn lượt người, giảm 99,1% so với cùng kỳ năm trước,... [10].

Nhu cầu du lịch trong nước xét tổng thể giảm vì thực hiện yêu cầu giãn cách xã hội, mặt khác, do tâm lý lo ngại dịch bệnh và sự sụt giảm thu nhập của người dân. Khách du lịch nội địa năm 2020 giảm 34,1% (đạt 56 triệu lượt). Trong 6 tháng đầu năm 2021, đạt 30,5 triệu lượt [9]. Theo Sở Du lịch Hà Nội, trong 6 tháng đầu năm 2021, Hà Nội đón khoảng 2,9 triệu lượt khách, chủ yếu là khách du lịch nội địa, giảm 25% so với cùng kỳ năm 2020 [11]. Tại thành phố Hồ Chí Minh, do tác động của dịch bệnh COVID-19, trong 6 tháng đầu năm 2021, thành phố đón trên 7,1 triệu lượt khách nội địa, giảm 47% so với cùng kỳ năm 2019 [12].

Hình 2. Biểu đồ số lượt khách quốc tế đến Việt Nam. Nguồn: nhóm tác giả tổng hợp, 2021.

Doanh thu từ ngành du lịch sụt giảm

Số lượng khách du lịch quốc tế và nội địa bất ngờ giảm mạnh đã kéo theo doanh thu cho ngành du lịch bị sụt giảm nghiêm trọng. Ước tính doanh thu du lịch Việt Nam trong năm 2020 chỉ đạt 61,8 nghìn tỷ đồng, giảm 43,2% so với năm 2019. Những tỉnh thành phố phụ thuộc nhiều vào Du lịch chứng kiến sự sụt giảm doanh thu rõ rệt, như Hà Nội giảm 45,6%; Cần Thơ giảm 50,1%; Đà Nẵng giảm 68,2%; thành phố Hồ Chí Minh giảm 69,9%; Quảng Nam giảm 91,3%; Khánh Hòa giảm 95% [13].

Doanh thu du lịch 6 tháng đầu năm 2021 ước đạt 4,5 nghìn tỷ đồng, giảm 51,8% so với cùng

kỳ năm trước. Một số địa phương thực hiện giãn cách xã hội nên du lịch nội địa giảm mạnh như Hà Nội giảm 44,3%, thành phố Hồ Chí Minh giảm 53,6%, Quảng Ninh giảm 36,6%,... Một số địa phương có khởi sắc đón khách nội địa trong quý I/2021, nhưng đợt dịch thứ 4 bùng phát khiến khách hủy phòng, hủy tour hàng loạt gây thiệt hại rất lớn cho cơ sở kinh doanh lưu trú và doanh nghiệp lữ hành [9].

Khủng hoảng nguồn nhân lực du lịch

Đại dịch COVID-19 đã khiến trên 95% doanh nghiệp du lịch phải đóng cửa, tạm dừng hoạt động, khoảng 20 - 30% doanh nghiệp du lịch có nguy cơ phá sản. Lực lượng lao động trong khu vực Du lịch - Dịch vụ chịu ảnh hưởng nặng nề do tổng cầu giảm và thời gian dài để phục hồi các hoạt động du lịch. Theo Tổng cục Thống kê trong Khảo sát điều tra doanh nghiệp bị ảnh hưởng bởi COVID-19 gần đây nhất, 1 trên 3 doanh nghiệp cho biết phải thực hiện các biện pháp cắt giảm lao động - các doanh nghiệp vận tải hàng không, du lịch và dịch vụ lưu trú, và những lĩnh vực dịch vụ phụ thuộc vào du lịch có tỷ lệ lao động bị cắt giảm cao nhất, chủ yếu do việc hạn chế đi lại, giãn cách xã hội và yếu tố an toàn trong bối cảnh dịch bệnh. Trong 9 tháng năm 2020, ngành vận tải hàng không và ngành du lịch cắt giảm 30,4% lực lượng lao động; ngành dịch vụ lưu trú giảm 29,9%; ngành hoạt động thể thao, vui chơi và giải trí giảm 17,4%; và ngành ăn uống giảm 15,4%. Về tỷ lệ lao động bị giảm lương, các doanh nghiệp thuộc ngành vận tải hàng không là cao nhất - 99,5%; tiếp đến là ngành du lịch và dịch vụ lưu trú - lần lượt là 43,2% và 27,8% [13].

Tình trạng thất nghiệp không chỉ gây ra những hệ quả nghiêm trọng cho nền kinh tế mà còn gây ra nhiều vấn đề về mặt xã hội. Việc nguồn lao động ngành du lịch và nhiều ngành dịch vụ liên quan bị cắt giảm khiến cho cuộc sống của hàng triệu lao động gặp nhiều khó khăn và khiến thị trường lao động bị xáo trộn - do sự dịch chuyển của nhân sự những ngành này sang các ngành khác để đảm bảo nhu cầu mưu sinh/ cầm cự qua giai đoạn khó khăn. Tìm kiếm cơ hội công việc mới ở giữa thời điểm đại dịch cũng

không hề dễ dàng cho bởi tỷ lệ cạnh tranh cao trong khi nhu cầu tuyển người của các doanh nghiệp khác cũng thấp, lương và đãi ngộ cũng hạn chế hơn nhiều do lĩnh vực nào cũng bị ảnh hưởng bởi đại dịch.

Đại dịch COVID-19 cũng làm trầm trọng thêm các vấn đề về bình đẳng giới và bất bình đẳng xã hội khi mà phụ nữ chiếm 54% tổng lực lượng lao động ngành du lịch trên toàn thế giới. Ở Việt Nam dù chưa có số liệu thống kê chính xác số lượng lao động nữ trong ngành Du lịch nói riêng tuy nhiên nữ giới đóng vai trò quan trọng trong sự phát triển kinh tế và xã hội khi có hơn 70% phụ nữ Việt Nam trong độ tuổi lao động tham gia lực lượng lao động nói chung [14].

3. Những bài học kinh nghiệm từ đại dịch COVID-19

Đại dịch COVID-19 đã cho chúng ta nhiều bài học. Gần đây, Hội đồng Du lịch và Lữ hành Thế giới (WTTC) đã đưa ra một loạt các bài học từ đại dịch COVID-19 như: Hợp tác và phối hợp là cần thiết để quản trị khủng hoảng; Quan hệ đối tác là “chìa khóa”; Tập trung vào con người; Sự hỗ trợ của chính phủ là nền tảng để quản trị khủng hoảng và phục hồi; Các hệ thống linh hoạt có xu hướng “chống chịu” tốt hơn; Xây dựng lòng tin với các bên liên quan là một hoạt động liên tục; Sức khỏe và vệ sinh chính là “bình thường mới”; Tác động sâu rộng của du lịch và lữ hành; Phát triển bền vững là trách nhiệm tập thể của chúng ta; Sức khỏe tinh thần là yếu tố quan trọng để có một cuộc sống khỏe mạnh và thịnh vượng; Chuyển đổi số có thể áp dụng với quy mô lớn,... [15]. Đây đều là những bài học sâu sắc được đúc kết và chúng ta sẽ phải rút kinh nghiệm để có thể dần thích nghi với tình trạng “bình thường mới”. Với bối cảnh Việt Nam, thì các bài học sau đây cần được lưu tâm:

Bài học đầu tiên là cần trang bị các kiến thức về **quản trị khủng hoảng và xây dựng quỹ dự phòng khủng hoảng**. Đây rõ ràng là lĩnh vực xưa nay chúng ta chưa chú trọng nhiều, nên khi đại dịch xảy ra, chúng ta còn có nhiều lúng túng

trong việc quản trị khủng hoảng hay như còn thiếu nguồn ngân quỹ cho xử lý đại dịch.

Bài học tiếp theo là **tránh bị phụ thuộc vào một thị trường hoặc sản phẩm**. Trước đây, chúng ta làm du lịch thường chỉ chú trọng nhiều vào một số thị trường (ví dụ thị trường du lịch quốc tế) hoặc là một sản phẩm, và không có đa dạng nên gần như các doanh nghiệp kinh doanh du lịch không thể chuyển đổi khi gặp những bất trắc hay những khó khăn như đợt dịch bệnh này. Người không lờ cũng phải “đi bằng hai chân” nhưng nếu chúng ta vẫn cứ đi bằng một chân và khi mà gặp những khó khăn như đợt dịch bệnh thì chúng ta gần như không thể chuyển đổi được một mô hình nào mới lập tức và rất nhiều các doanh nghiệp đã bị phá sản cũng như là thiệt hại và gần như là đóng băng toàn bộ các hoạt động khi không đón được khách.

Đại dịch cũng cho chúng ta thấy **cần phải liên kết và hợp tác trong khủng hoảng**. Liên kết và hợp tác luôn là một yếu tố quan trọng cho một ngành kinh tế tổng hợp như du lịch, nhưng chưa bao giờ bài học về liên kết và hợp tác lại được các bộ ban ngành, cộng đồng doanh nghiệp và các bên liên quan nhìn nhận nghiêm túc như trong thời gian khủng hoảng bởi đại dịch. Khi sức tàn phá kinh tế từ COVID-19 không bỏ qua cho bất cứ một điểm đến và doanh nghiệp nào, ngành du lịch mới nhận ra ý nghĩa và tầm quan trọng của việc hợp tác đa phương để cùng nhau phục hồi và phát triển trở lại một cách bền vững hơn. Bên cạnh hợp tác trong nước, thì ở thời điểm Việt Nam đang căng sức để tìm kiếm nguồn vắc-xin, chúng ta càng nhận thức được việc hợp tác liên kết với các nước trong “ngoại giao vắc-xin” để nâng cao khả năng phòng chống dịch bệnh càng trở nên ý nghĩa hơn bao giờ hết.

Bên cạnh đó là những bài học về sự linh hoạt trong giải quyết khủng hoảng, biến khó khăn thách thức thành cơ hội, hay làm thế nào để phát triển du lịch bền vững trong đại dịch, bài học về xây dựng sáng tạo những sản phẩm dịch vụ,... Những bài học này cũng chính là cơ hội để chúng ta “làm mới” và “sống động” lại ngành du lịch Việt Nam.

4. Xu hướng phát triển du lịch trong và hậu đại dịch COVID-19

Đại dịch COVID-19 đã ảnh hưởng nặng nề đến ngành du lịch thế giới và ngành du lịch Việt Nam nhưng đồng thời cũng mở ra nhiều xu hướng du lịch đến từ nhu cầu thực tế của du khách. Một số xu hướng triển vọng phát triển du lịch trong và sau đại dịch COVID-19 cụ thể như:

Xu hướng du lịch nội địa (domestic travel) – du lịch về nhà và du lịch tại chỗ (staycation)

Theo dự báo của Tổ chức Du lịch Thế giới, du lịch quốc tế sẽ mất từ 2,5 năm tới 4 năm để phục hồi sau đại dịch COVID-19. Với việc thực hiện các chính sách phòng, chống dịch bệnh và hạn chế đi lại, nhập cảnh được thực hiện ở nhiều quốc gia trong đó có Việt Nam, buộc ngành du lịch các nước sẽ phải chuyển hướng và tập trung phát triển du lịch nội địa. Và du lịch nội địa sẽ trở thành xu hướng phát triển trong thời gian tới, với các sản phẩm và dịch vụ hướng đến thị trường khách du lịch nội địa được cho là rất tiềm năng.

Những chuyến tham quan du lịch gắn liền với nghỉ ngơi ngắn ngày ở trong nước – “về nhà” và tại “quê hương” - xung quanh khu vực du khách sinh sống. Thuật ngữ du lịch tại chỗ (Staycation) xuất hiện ngày càng nhiều trong các dự đoán về xu hướng du lịch trong năm 2021 kể từ sau đại dịch COVID-19 diễn ra. Xu hướng này hướng đến các tour du lịch khám phá địa phương thiết kế cho chính người dân địa phương. Những hoạt động này thường liên quan đến khám phá các văn hoá, địa danh mà người dân địa phương thường ít chú ý, ít quan tâm, giờ đây lại trở thành địa điểm khám phá mới lạ, hấp dẫn đặc biệt cho những người trẻ và các gia đình theo nhóm nhỏ. Nếu như quê hương nơi mình sinh ra, có gia đình và bạn bè, thì “quê hương” trong chuyến du lịch “về nhà” sẽ là nơi khám phá những địa điểm du khách tưởng là quen nhưng còn chưa đi, để du khách lui tới mỗi khi muốn trở về, gặp gỡ những người mà sau đó du khách còn mong muốn gặp lại nhiều lần nữa. “Quê hương” luôn là “nơi lý tưởng” để trở về. Xu hướng du lịch này do vậy có tính bền vững cao.

Xu hướng du lịch biệt lập (Isolated travel) du lịch xanh (green travel) gắn với những địa điểm thiên nhiên biệt lập và văn hóa bản địa

Trong giai đoạn giãn cách xã hội, những yếu tố hướng đến đến những nơi gần gũi với tự nhiên, biệt lập và ít được biết đến trở nên hấp dẫn hơn. Các tour du lịch thường hướng tới phục hồi và bảo tồn các giá trị tự nhiên, môi trường, gắn với các xu hướng đi du lịch tích cực hơn như du lịch xanh, du lịch chậm để cảm nhận, tận hưởng cuộc sống sau những ngày dài giãn cách xã hội. Cho phép du khách thoát khỏi cuộc sống thực tại, được đắm mình vào thiên nhiên, tĩnh tại và cảm nhận dòng chảy của thời gian. Những trải nghiệm “tắm rừng”, thiên nhiên và cuộc sống đời thường của cư dân bản địa mang đến những phút giây chậm rãi tuyệt vời.

Xu hướng du lịch nghỉ dưỡng kết hợp chăm sóc sức khỏe

Các loại hình nghỉ dưỡng kết hợp thể dục dưỡng sinh, thiền, yoga, trị liệu bằng khoáng chất, spa-thẩm mỹ, trải nghiệm ẩm thực-thức ăn dinh dưỡng,... cho phép du khách không chỉ phục hồi tái tạo sức lao động, mà còn giúp du khách thoải mái thư giãn, nuôi dưỡng tinh thần và làm đẹp thể chất. Đây cũng là xu hướng của những người coi trọng giá trị sức khỏe và tôn chỉ “sống chậm”.

Theo dự báo của Tổ chức Du lịch thế giới, du lịch gắn với sức khỏe sẽ tăng trưởng mạnh mẽ thời kỳ hậu COVID-19. Theo Global Wellness Institute (GWI), loại hình du lịch này có thể chạm mức doanh thu 919 tỷ USD vào năm 2022 [16]. Năm 2019, Việt Nam được coi là điểm đến mới nổi của xu hướng du lịch chăm sóc sức khỏe ở khu vực Châu Á Thái Bình Dương. Xu hướng du lịch chăm sóc sức khỏe sẽ phát triển trong những năm tới là cơ hội để ngành du lịch Việt Nam khai thác thị trường du lịch chăm sóc sức khỏe giàu tiềm năng này [17].

Xu hướng du lịch không chạm, du lịch thông minh và tiếp cận chuyển đổi số trong tiêu dùng du lịch:

Du lịch không chạm là một xu hướng tất yếu trong bối cảnh hạn chế tiếp xúc phòng chống dịch bệnh. Không chạm khi đi du lịch trong và

sau COVID-19 không chỉ là hạn chế tiếp xúc giữa người với người, giữa con người và các vật dụng, bề mặt mà còn là trải nghiệm du lịch với các thiết bị công nghệ tự động hoá. Việc thực hiện tự động hoá trong các thủ tục, giấy tờ trong kiểm soát an ninh, an toàn sẽ là xu hướng tất yếu để giảm thiểu việc tiếp xúc và nguy cơ lây nhiễm tại các sân bay, nhà ga, quầy lễ tân khách sạn,...

Du lịch dựa trên nền tảng của công nghệ thông tin và truyền thông để phát triển sáng tạo các công cụ kỹ thuật số mang đến sự tương tác kết nối cao và nhanh trong chuyển tải những nội dung, thông điệp, dịch vụ du lịch. Du khách thông qua nền tảng số có nhu cầu “tự lựa chọn” cho mình những dịch vụ và loại hình du lịch “đơn lẻ” thay cho “trọn gói”. Xu hướng này phù hợp với giới trẻ do khả năng tiếp cận công nghệ nhanh và đặc tính thích khám phá, trải nghiệm dịch vụ đơn lẻ. Du lịch thông minh cho phép du khách tiếp cận đặt dịch vụ du lịch với phương thức hiện đại, nhưng không thể thay thế hoàn toàn các loại hình du lịch truyền thống giúp du khách có được trải nghiệm với đầy đủ các giác quan của con người.

Xu hướng mở cửa đón khách du lịch quốc tế với hộ chiếu “vắc-xin” có điều kiện đảm bảo xét nghiệm và tiêm vaccine phòng COVID-19 đầy đủ

Theo báo cáo của Skyscanner, du lịch sẽ ngành đầu tiên phục hồi một khi nền kinh tế toàn cầu đi đúng hướng. Du khách sẽ nhận thức rõ hơn về nhu cầu đi du lịch đến các điểm đến và lựa chọn các dịch vụ du lịch giúp dễ dàng duy trì sức khoẻ và an toàn hơn. Việt Nam cũng đã đưa ra lộ trình mở cửa biên giới và xây dựng chương trình “Hộ chiếu vắc-xin” dựa trên hiệu quả của các biện pháp phát triển du lịch trong bối cảnh mới ở các quốc gia khác. Ngoài vắc-xin, sự hợp tác giữa các nước nhằm thúc đẩy việc mở cửa phục hồi du lịch quốc tế sẽ được thực hiện ở Việt Nam và các nước ASEAN vào quý I/2022 [17].

Việc xét nghiệm COVID-19 âm tính cũng như tiêm vaccine phòng COVID-19 trước chuyến đi là một trong những đảm bảo tất yếu để du lịch các nước có thể thông thương lại. Các nước tiên phong trong xu hướng này sẽ có lợi thế về phát triển du lịch đón khách quốc tế đến

(inbound), từ đó thúc đẩy phát triển không chỉ các du lịch mà còn các ngành kinh tế dịch vụ liên quan. Ở Đông Nam Á, Thái Lan là quốc gia tiên phong “mở cửa” đón khách du lịch quốc tế từ ngày 1 tháng 7 năm 2021 với chương trình Hộp cát Phuket (Phuket Sandbox). Tại Việt Nam, ngày 10 tháng 9 năm 2021 vừa qua, Thủ tướng Chính phủ Phạm Minh Chính đã đồng ý cho phép thí điểm chương trình đón khách quốc tế tới Phú Quốc.

Ngoài ra, do ảnh hưởng của tình hình dịch bệnh và các chính sách giãn cách xã hội mà du khách thường có xu hướng đặt các chương trình du lịch vào phút chót (last-minute bookings) thay vì việc đặt các dịch vụ trước chuyến đi dài ngày. Bên cạnh đó, xu hướng đặt từng dịch vụ riêng lẻ, dịch vụ từng phần sẽ trở nên phổ biến, du khách sẽ hạn chế việc đặt dịch vụ trọn gói, tối giản cho chuyến đi bằng các dịch vụ riêng lẻ. Du khách sẽ tìm kiếm và đặt các dịch vụ online nhiều hơn thay vì đặt dịch vụ trực tiếp tại các công ty hay đại lý lữ hành, giảm thiểu việc tiếp xúc trực tiếp.

5. Các chính sách giúp phục hồi ngành du lịch

Đề thích ứng trong bối cảnh đại dịch COVID-19, Chính phủ nhiều quốc gia đã xây dựng và ban hành nhiều chính sách để tháo gỡ cho hoạt động của các doanh nghiệp du lịch và du lịch như giảm thuế, hỗ trợ nhân lực du lịch, kích cầu du lịch nội địa góp phần giảm thiểu một phần các tác động của đại dịch đến ngành du lịch. Tại Pháp, một trong những siêu cường về du lịch thế giới, nước này đã thực hiện kế hoạch hỗ trợ cho khoảng 12,2 triệu lao động với chi phí khoảng 26 tỷ Euro, người lao động sẽ nhận được khoảng 6.927 Euro/tháng. Singapore cũng đã triển khai Chương trình Hỗ trợ việc làm trị giá 5 triệu USD, hỗ trợ ngành du lịch và hàng không 75% giá trị của chương trình này.

Tại Vương Quốc Anh, các tổ chức quản lý điểm đến được nhận hỗ trợ từ chương trình hỗ trợ lương lên đến 1,3 triệu bảng Anh. Chính phủ Anh cũng đã thực hiện chương trình hỗ trợ các doanh nghiệp trong lĩnh vực bán lẻ, khách sạn,

du lịch và giải trí trị giá 25.000 bảng Anh. Ở Hồng Kông, Trung Quốc, thực hiện chính sách xúc tiến du lịch trị giá 90,2 triệu USD nhằm khôi phục du lịch nội địa. Tại khu vực Đông Nam Á, Indonesia đã giảm thu thuế 10% đối với các doanh nghiệp khách sạn, nhà hàng trong 6 tháng. Malaysia cũng dừng việc thu thuế trong 6 tháng đối với các doanh nghiệp du lịch [18].

Tại Việt Nam, Chính phủ và ngành Du lịch cũng đã ban hành nhiều Nghị quyết quan trọng để hỗ trợ ngành du lịch trong bối cảnh đầy khó khăn của dịch bệnh. Trên cơ sở đề xuất của Bộ Văn hoá Thể thao và Du lịch và các Bộ, ngành có liên quan, Chính phủ, Thủ tướng Chính phủ đã ban hành chính sách giảm giá tiền điện, giảm tiền thuê đất, giảm phí cấp phép kinh doanh lữ hành và thẻ hướng dẫn viên, vay với lãi suất ưu đãi, hỗ trợ đào tạo, xem xét việc giảm tiền ký quỹ. Vào ngày 11 tháng 10 năm 2021, nhằm phục hồi kinh tế, trong đó có ngành du lịch, Chính phủ đã ban hành Nghị quyết số 128/NQ-CP về “Quy định tạm thời Thích ứng an toàn, linh hoạt, kiểm soát hiệu quả dịch COVID-19”. Đồng thời, Bộ Y tế cũng ban hành Quyết định số 4800/QĐ-BYT về “Hướng dẫn tạm thời về chuyên môn y tế thực hiện Nghị quyết số 128/NQ-CP của Chính phủ. Gần đây nhất, ngày 15 tháng 3 năm 2022, tại cuộc họp bàn về phương án mở cửa hoạt động du lịch, Phó Thủ tướng Vũ Đức Đam đã đồng ý với đề xuất của Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch và ý kiến của các Bộ, ban ngành khác về thời gian mở cửa lại hoạt động du lịch trong điều kiện bình thường mới theo đúng tinh thần chỉ đạo của Chính phủ, Thủ tướng Chính phủ về “thích ứng linh hoạt, an toàn, kiểm soát hiệu quả dịch bệnh COVID-19” từ ngày 15 tháng 3 năm 2022. Tất cả các giải pháp đã được triển khai thực hiện, kịp thời hỗ trợ doanh nghiệp du lịch, các điểm đến và địa phương trên cả nước.

Tại các địa phương, ngành Du lịch đã tích cực xây dựng các chính sách, chương trình thực hiện ứng phó với đại dịch và kích cầu du lịch đạt hiệu quả. Tháng 1/2021 vừa qua, Hà Nội đã cùng 9 thành phố Châu Á khác tham dự Hội nghị Hội đồng xúc tiến du lịch Châu Á (CPTA) lần thứ 17 được tổ chức trực tuyến để thảo luận về "Chiến

dịch chào mừng đến Châu Á" - một kế hoạch hợp tác du lịch giữa các điểm đến trong khu vực, đồng thời chia sẻ kinh nghiệm giải quyết các vấn đề thách thức bởi đại dịch COVID-19 và kế hoạch thúc đẩy phục hồi ngành du lịch địa phương mình [19].

Tại Quảng Ninh, ngành du lịch đã thực hiện nhiều chương trình kích cầu du lịch, giảm giá vé tham quan, cụ thể: miễn phí vé tham quan vịnh Hạ Long, danh thắng Yên Tử; giảm thêm 15% giá dịch vụ cáp treo tại Khu Di tích và danh thắng Yên Tử; giảm 50% giá vé tại các khu vui chơi giải trí, nghỉ dưỡng của SunGroup trên toàn quốc; giảm 15% giá vé vào cửa Khu nghỉ dưỡng suối khoáng nóng Yoko Onsen Quang Hanh [20].

Còn ở Đà Nẵng, các giải pháp và chính sách được thực hiện đồng bộ trong ngắn hạn và trước mắt là tập trung thu hút, khai thác nguồn khách từ các địa phương lân cận nơi có giao thông thuận tiện kết nối đến thành phố Đà Nẵng, sau đó là khách từ các địa phương xa hơn; đồng thời hỗ trợ các doanh nghiệp xây dựng và nâng cao chất lượng sản phẩm du lịch, và đảm bảo an toàn điểm đến [21].

Như nhiều địa phương trên cả nước, ngành du lịch tỉnh Khánh Hoà đã xây dựng 3 kịch bản phục hồi du lịch năm 2021 với ba nhóm đối tượng: khách du lịch là người Việt Nam, khách du lịch là người nước ngoài sinh sống và làm việc tại Việt Nam, khách du lịch quốc tế đến từ quốc gia khác. Bên cạnh đó, để kích cầu du lịch, Nha Trang đã và đang tiếp tục liên kết với một số địa bàn truyền thống như Hà Nội và các tỉnh phía Bắc, thành phố Hồ Chí Minh và các tỉnh Tây Nam Bộ, cùng với các tỉnh giáp ranh với Khánh Hòa như Lâm Đồng, Ninh Thuận, Phú Yên để giới thiệu sản phẩm du lịch Khánh Hòa và san sẻ nguồn khách cùng các tỉnh [22].

Tại thành phố Hồ Chí Minh, ngành Du lịch đã thực hiện chương trình kích cầu du lịch và liên kết hợp tác với 13 tỉnh đồng bằng sông Cửu Long; xúc tiến du lịch huyện Củ Chi; hình thành và phát triển sản phẩm du lịch nông nghiệp sinh thái gắn với xu hướng du lịch tại chỗ (staycation); nghiên cứu, du lịch cộng đồng tại huyện Cần Giờ [23].

Bảng 1. Các chính sách hỗ trợ các doanh nghiệp và người lao động du lịch bị ảnh hưởng bởi dịch COVID-19 tại Việt Nam

Trích yếu	Cơ quan ban hành	Số/Ký hiệu	Ngày ban hành	Mục đích	Hiệu quả
Nghị quyết về quy định tạm thời “Thích ứng an toàn, linh hoạt, kiểm soát hiệu quả dịch COVID-19”.	Chính phủ	128/NQ-CP	11/10/2021	Khôi phục và phát triển kinh tế xã hội, bảo đảm an ninh, trật tự an toàn xã hội, thực hiện mục tiêu kép, đưa cả nước chuyển sang trạng thái bình thường mới nhất có thể.	Ngành du lịch dần khôi phục với việc các hoạt động nghỉ dưỡng, khách sạn, nhà nghỉ, tham quan du lịch, biểu diễn văn hoá, nghệ thuật,... được phép hoạt động trở lại.
Quyết định Ban hành hướng dẫn tạm thời về chuyên môn y tế thực hiện Nghị quyết số 128/NQ-CP của Chính phủ.	Bộ Y tế	4800/QĐ-BYT	12/10/2021	Hướng dẫn thi hành Nghị quyết số 128/NQ-CP về y tế đối với từng địa phương và người dân.	Việc thực hiện phân vùng, khai báo y tế, cách ly được hướng dẫn cụ thể, mang lại những thuận lợi cho người dân di chuyển, hoặc khách du lịch đến các điểm đến du lịch.
Thông báo số 43/TV-VPCP Kết luận của Phó Thủ tướng Vũ Đức Đam tại cuộc họp bàn về phương án mở cửa lại hoạt động du lịch.	Chính Phủ	43/TB-VPCP	16/02/2022	Mở cửa lại hoạt động du lịch từ ngày 15 tháng 3 năm 2022.	Ngành du lịch dần phục hồi, du lịch nội địa và du lịch quốc tế đã và đang hồi phục, các doanh nghiệp du lịch, các điểm đến đến được phép hoạt động bình thường.
Công văn số 1265/BYT-YTDP về việc phòng, chống dịch COVID-19 đối với người nhập cảnh.	Bộ Y Tế	1265/BYT-YTDP	15/3/2022	Đặt ra yêu cầu về phòng, chống dịch đối với người nhập cảnh.	Tháo gỡ các quy định về y tế đối với người nhập cảnh vào Việt Nam trong đó có khách du lịch quốc tế. Theo đó, người nhập cảnh cần có xét nghiệm RT-PCR/RT-LAMP trong vòng 72 giờ, và kết quả xét nghiệm nhanh trong vòng 24 giờ.

Các chính sách giảm giá điện					
Nghị quyết về phiên họp Chính phủ thường kỳ tháng 3 năm 2021.	Chính phủ	41/NQ-CP	9/4/2020	Hỗ trợ các doanh nghiệp, trong đó có các cơ sở lưu trú trong giảm giá tiền điện.	Đã giảm giá điện cho các cơ sở lưu trú du lịch theo 2 đợt: Đợt 1 (tháng 4, 5, 6/2020) và Đợt 2 (tháng 10, 11, 12/2020).
Nghị quyết về phương án hỗ trợ giảm giá điện, giảm tiền điện tháng 11, tháng 12/2020.	Chính phủ	180/NQ-CP	17/12/2020		
Nghị quyết về phương án hỗ trợ giảm giá điện, giảm tiền điện (đợt 3) cho các khách hàng sử dụng điện.	Chính phủ	55/NQ-CP	2/6/2021		Các cơ sở lưu trú du lịch tiếp tục được giảm giá điện từ tháng 6 đến tháng 12/2021.
Các chính sách giảm tiền thuê đất					
Nghị quyết về các nhiệm vụ, giải pháp tiếp tục tháo gỡ khó khăn cho sản xuất kinh doanh, thúc đẩy giải ngân vốn đầu tư công và bảo đảm trật tự an toàn xã hội trong bối cảnh đại dịch COVID-19.	Chính phủ	84/NQ-CP	29/5/2020	Thực hiện các giải pháp tháo gỡ khó khăn cho sản xuất kinh doanh, thúc đẩy giải ngân vốn đầu tư công và bảo đảm trật tự an toàn xã hội trong bối cảnh đại dịch COVID-19.	Giảm 15% tiền thuê đất phải nộp năm 2020 cho các doanh nghiệp, trong đó có các doanh nghiệp du lịch lữ hành, nhà hàng, khách sạn.
Quyết định về việc giảm tiền thuê đất của năm 2020 đối với các đối tượng bị ảnh hưởng bởi dịch COVID-190 theo nghị quyết số 84/NQ-CP ngày 29/5/2020 của Chính phủ.	Chính phủ	22/2020/QĐ-TTg	10/8/2020		
Nghị định gia hạn thời hạn nộp thuế giá trị gia tăng, thuế thu nhập doanh nghiệp, thuế thu nhập cá nhân và tiền thuê đất trong năm 2021.	Chính phủ	52/2021/NĐ-CP	19/4/2021	Tiếp tục gia hạn thời gian nộp thuế giá trị gia tăng, thuế thu nhập doanh nghiệp, thuế thu nhập cá nhân và tiền thuê đất trong năm 2021.	Các doanh nghiệp đã được hỗ trợ giảm thuế, giảm tiền thuê đất, trong thời gian gia hạn 06 tháng kể từ ngày 31/5/2021.
Các chính sách giảm phí thẩm định cấp giấy phép kinh doanh lữ hành					
Thông tư quy định mức thu, nộp phí thẩm định cấp giấy	Bộ Tài chính	35/2020/TT-BTC	05/5/2020		Mức phí thẩm định cấp giấy phép kinh doanh lữ hành đã được giảm

phép kinh doanh dịch vụ lữ hành quốc tế, giấy phép kinh doanh dịch vụ lữ hành nội địa, phí thăm định cấp thẻ hướng dẫn viên.					50% theo quy định, thời gian thực hiện quy định trong năm 2021.
Thông tư quy định mức thu một số khoản phí, lệ phí nhằm hỗ trợ, tháo gỡ khó khăn cho sản xuất kinh doanh, bảo đảm an sinh xã hội ứng phó với dịch COVID-19.	Bộ Tài chính	112/2020/TT-BTC	29/12/2020	Giảm các loại phí liên quan đến thăm định cấp giấy phép kinh doanh lữ hành.	
Thông tư quy định mức thu một số khoản phí, lệ phí nhằm hỗ trợ, tháo gỡ khó khăn cho đối tượng chịu ảnh hưởng bởi dịch COVID-19.	Bộ Tài chính	47/2021/TT-BTC	24/06/2021		
Các chính sách hỗ trợ người lao động					
Quyết định quy định về việc thực hiện một số chính sách hỗ trợ người lao động và người sử dụng lao động gặp khó khăn do đại dịch COVID-19.	Chính phủ	23/2021/QĐ-TTg	07/07/2021	Hỗ trợ người lao động gặp khó khăn trong ảnh hưởng của dịch COVID-19.	Đã hỗ trợ người lao động gặp khó khăn trong ảnh hưởng của dịch COVID-19, trong đó có các nhóm đối tượng là lao động trong ngành du lịch như Hướng dẫn viên, lao động ngành dịch vụ, khách sạn,... Với quy định mức hỗ trợ 3.710.000 đồng đối với hướng dẫn viên du lịch được cấp thẻ hành nghề bị ảnh hưởng do dịch COVID-19 trong thời gian từ 01/5/2021 đến ngày 31/12/2021.
Nghị quyết về một số chính sách hỗ trợ người lao động và người sử dụng lao động gặp khó khăn do đại dịch COVID-19.	Chính phủ	68/NQ-CP	01/07/2021		
Quyết định quy định về việc thực hiện các chính sách hỗ trợ người dân gặp khó khăn do đại dịch COVID-19.	Chính phủ	15/2020/QĐ-TTg	24/04/2020		
Nghị quyết về các biện pháp hỗ trợ người dân gặp khó khăn do đại dịch COVID-19.	Chính phủ	42/NQ-CP	09/4/2020		

Các chính sách cơ cấu thời hạn trả nợ, giảm tiền ký quỹ					
Nghị quyết phiên họp thường kỳ tháng 5 năm 2021	Chính phủ	58/NQ-CP	08/06/2021	Hỗ trợ, tháo gỡ và khôi phục kinh tế, sản xuất kinh doanh, du lịch trong bối cảnh ảnh hưởng của dịch COVID-19	Hỗ trợ các doanh nghiệp về ký quỹ kinh doanh lãi hành theo Nghị định số 168/2017/NĐ-CP.
Thông tư quy định về việc tổ chức tín dụng, chi nhánh ngân hàng nước ngoài cơ cấu lại thời hạn trả nợ, miễn, giảm lãi, phí, giữ nguyên nhóm nợ nhằm hỗ trợ khách hàng chịu ảnh hưởng do dịch COVID-19	Ngân hàng Nhà nước	01/2020/TT-NHNN	13/3/2020	Hỗ trợ giảm tiền ký quỹ và cơ cấu thời hạn trả nợ đối với các doanh nghiệp du lịch lãi hành.	Ngân hàng Nhà nước cho phép các ngân hàng kéo dài thời gian cơ cấu nợ thêm 6 tháng so với quy định đến 30/06/2022 nhằm hỗ trợ các doanh nghiệp chịu ảnh hưởng của dịch COVID-19.
Thông tư sửa đổi, bổ sung một số điều của thông tư 01/2020/TT-NHNN ngày 13 tháng 3 năm 2020	Ngân hàng Nhà nước	03/2021/TT-NHNN	02/04/2021		
Nghị quyết về hỗ trợ doanh nghiệp, hợp tác xã, hộ kinh doanh trong bối cảnh dịch COVID-19	Chính phủ	105/NQ-CP	09/9/2021	Tập trung khôi phục, phát triển hoạt động sản xuất, kinh doanh của các doanh nghiệp, hợp tác xã, hộ kinh doanh gắn với đảm bảo an toàn phòng, chống dịch COVID-19. Hỗ trợ tháo gỡ kịp thời các khó khăn vướng mắc, điểm nghẽn cản trở trở hoạt động sản xuất, kinh doanh.	Các doanh nghiệp dịch vụ lãi hành được giảm 80% tiền ký quỹ kinh doanh dịch vụ lãi hành đến hết năm 2023, giảm thời gian giải quyết hoàn trả tiền ký quỹ kinh doanh dịch vụ lãi hành từ 60 ngày xuống còn 30 ngày.

Nguồn: Nhóm tác giả tổng hợp, 2022.

6. Đề xuất chính sách phục hồi phát triển du lịch hậu đại dịch COVID-19

Có thể nói, ở thời điểm này, chúng ta cũng chưa thể khẳng định rằng khi nào có thể loại bỏ được dịch bệnh COVID-19. Hoàn toàn có khả năng chúng ta sẽ phải sống chung với dịch bệnh này về lâu dài. Để ngành du lịch có thể phục hồi thì cần có một hệ thống giải pháp đồng bộ từ cơ chế chính sách, quy hoạch, cho đến nhân lực, cơ sở hạ tầng và cơ sở vật chất kỹ thuật, sản phẩm dịch vụ, đầu tư, xúc tiến quảng bá, thị trường, an ninh an toàn du lịch... Tuy nhiên, ở thời điểm này, những giải pháp căn cơ để ngành Du lịch phục hồi là:

Chính sách kiểm soát tốt dịch bệnh: theo Báo cáo cập nhật Kinh tế Đông Á và Thái Bình Dương của Ngân hàng Thế giới tháng 4/2021, “hiệu suất kiểm soát virus tốt” là một trong ba yếu tố quyết định kết quả tăng trưởng kinh tế của các quốc gia hậu COVID-19 [24]. Theo đó, Việt Nam cần thực hiện hiệu quả chính sách truy vết, xét nghiệm, và cách ly y tế để đảm bảo mức độ an toàn cho các hoạt động khôi phục kinh tế, trong đó có việc phục hồi đi lại, giao thương hàng hoá và mở cửa ngành du lịch. Lao động chủ chốt ngành du lịch cần được đưa vào danh sách ưu tiên tiêm vắc-xin trong các đợt tiếp theo, càng sớm càng tốt. Những lao động này bao gồm nhân viên dịch vụ vận chuyển (cả đường bộ và hàng không), hướng dẫn viên, nhân viên tại những khách sạn, nhà hàng, những cơ sở vui chơi giải trí, mua sắm phục vụ khách du lịch..., bởi khi đón khách (dù là quốc tế hay nội địa) đây sẽ là những người trực tiếp và thường xuyên tiếp xúc với du khách nên sẽ chịu nhiều nguy cơ rủi ro cao. Vậy nên để có thể động viên nhân sự ngành du lịch - những người tiên phong giúp phục hồi ngành kinh tế xanh này thì những đối tượng này cần được, và xứng đáng là một trong những nhóm người được ưu tiên tiêm vắc-xin.

Chính sách mở cửa biên giới và tái khởi động lại các đường bay thương mại quốc tế một cách thận trọng với những quy định vệ sinh dịch tễ nghiêm ngặt để thông thương lại du lịch nội địa và quốc tế thật an toàn và hiệu quả. Để đảm bảo cho hoạt động du lịch, Chính phủ cần xem xét việc áp dụng, sử dụng giấy chứng nhận tiêm

chủng và giấy xét nghiệm COVID-19 âm tính trong việc di chuyển của người dân và du khách giữa các địa phương và quốc tế. Bên cạnh đó, cũng cần chú trọng những chính sách để dần khai thác trở lại thị trường khách quốc tế đến (inbound), mở cửa với các thị trường “vùng xanh về phòng chống dịch COVID-19”. Hầu hết các nước và Việt Nam đều chủ trương với mục tiêu kép tập trung phòng chống dịch bệnh đồng thời phát triển kinh tế. Nhưng chúng ta sẽ không thể phát triển kinh tế nếu đóng cửa hoàn toàn với các quốc gia khác và trì hoãn du lịch quốc tế. Một số quốc gia đã và đang áp dụng chính sách “bong bóng du lịch” (travel bubbles) - chính sách mở cửa cho du khách quốc tế đến từ những quốc gia có tình hình kiểm soát dịch bệnh tốt, điển hình như một số quốc gia Châu Á là Thái Lan, Singapore, và Maldives. Và rất vui mừng là ngày 02 tháng 11, Văn phòng Chính phủ đã có văn bản số 8044/VPCP-KGVX truyền đạt ý kiến chỉ đạo của Phó Thủ tướng thường trực Chính phủ Phạm Bình Minh đồng ý đối với đề xuất của Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch về Hướng dẫn tạm thời thí điểm đón khách du lịch quốc tế đến Việt Nam theo 3 giai đoạn (giai đoạn 1 từ tháng 11/2021, giai đoạn 2 từ tháng 01/2022, và giai đoạn 3 căn cứ tình hình thực tế sẽ mở cửa hoàn toàn đón khách quốc tế). Cho đến ngày 15 tháng 3 vừa rồi, Việt Nam đã chính thức mở cửa hoàn toàn với thị trường khách du lịch quốc tế và ngày 15 tháng 5 thì khách quốc tế và người Việt Nam nhập cảnh, xuất cảnh Việt Nam không cần phải xét nghiệm COVID-19.

Chính sách tái cấu trúc thị trường du lịch: ngành du lịch Việt Nam cần xem xét lại cơ cấu ngành và có các giải pháp đa dạng hóa sản phẩm, thị trường du lịch tái cơ cấu và phát triển sang một giai đoạn mới bền vững hơn. Ngành du lịch cần khẩn trương nghiên cứu các dòng sản phẩm đa dạng, chất lượng cao, đáp ứng được nhu cầu của các thị trường khách du lịch. Bên cạnh đó, cần đẩy mạnh tập trung vào thị trường khách du lịch nội địa, xây dựng các sản phẩm và dịch vụ hướng đến thị trường khách trong nước trong bối cảnh mới. Sự tăng trưởng của thị trường khách du lịch nội địa sẽ là “chìa khóa” thúc đẩy phục hồi ngành du lịch. Trong thời gian tới, các địa

phương “vùng xanh” đã không chế được dịch bệnh, hoàn toàn có thể mạnh dạn và chủ động trong việc khai thác thị trường du lịch tại địa phương mình, hoặc liên kết song phương, đa phương với các địa phương nằm trong vùng an toàn khác để thúc đẩy mạnh khai thác thị trường khách du lịch nội địa.

Chính sách hợp tác về phát triển du lịch bền vững: trong bối cảnh đại dịch COVID-19, việc hợp tác giữa các quốc gia, các địa phương, các điểm đến trong xây dựng và phát triển các sản phẩm du lịch là điều rất quan trọng. Ngành Du lịch cần xây dựng các chương trình hợp tác quốc tế, liên kết với các điểm đến trong khu vực, khuyến khích các doanh nghiệp lữ hành hợp tác với đối tác nước ngoài trong áp dụng các chính sách phát triển bền vững, có trách nhiệm và thích ứng với những tác động của đại dịch COVID-19. Hợp tác liên kết giữa các hiệp hội và doanh nghiệp trong chuỗi giá trị cung ứng sản phẩm, dịch vụ để đổi mới sáng tạo các sản phẩm du lịch sao cho phù hợp với xu hướng phát triển loại hình, sản phẩm và dịch vụ trong và sau đại dịch. Thực tế cho thấy, sức tàn phá kinh tế từ COVID-19 không bỏ qua cho bất cứ một điểm đến và doanh nghiệp nào. Chuỗi giá trị cung ứng sản phẩm, dịch vụ du lịch bị ảnh hưởng nghiêm trọng. Trong bối cảnh này sẽ đòi hỏi các doanh nghiệp phải thích ứng và liên kết hợp tác với nhau chặt chẽ thay vì tự thân, biệt lập để rồi dễ bị cô lập và phá sản.

Chính sách ứng dụng công nghệ và chuyển đổi số: số hóa vốn đóng một vai trò quan trọng đối với ngành du lịch, và trong thời điểm mà việc tiếp xúc giữa người với người cần được hạn chế để tránh sự lây lan của COVID-19, thì ứng dụng công nghệ vào các hoạt động du lịch lại trở nên cấp thiết hơn bao giờ hết. Ngành du lịch Việt Nam cần nắm bắt thời cơ để tạo ra một cuộc cách mạng về công nghệ thông tin để nâng cao trải nghiệm, chất lượng dịch vụ cho du khách, tiết kiệm chi phí vận hành của doanh nghiệp, cũng như xây dựng được một hệ thống thu thập dữ liệu đồng bộ cho ngành du lịch phục vụ cho các mục đích nghiên cứu cũng như việc

hoạch định chính sách một cách phù hợp và có hiệu quả hơn trong bối cảnh mới.

Một số khuyến nghị chính sách cụ thể bao gồm:

Đối với các cơ quan quản lý Nhà nước về Du lịch: cần ưu tiên ứng dụng công nghệ để tái cấu trúc ngành du lịch - bao gồm việc xúc tiến quảng bá du lịch Việt Nam qua nền tảng website và các trang mạng xã hội, cung cấp những trải nghiệm tour 3D cho du khách những người chưa điều kiện đến thăm/ quay trở lại Việt Nam; chủ trương kêu gọi, đề nghị các cơ quan quản lý điểm đến tại các địa phương xây dựng các nền tảng trực tuyến để xúc tiến quảng bá du lịch tại địa phương đó, ứng dụng công nghệ QR Code tại các điểm tham quan, bảo tàng, di sản văn hóa để tăng tính chủ động cho du khách. Ngoài ra, với kế hoạch mở cửa lại cho du lịch quốc tế, ngành Du lịch cần chủ trương đề nghị các cơ quan quản lý du lịch cấp địa phương và các doanh nghiệp ứng dụng các phần mềm khai báo y tế của Bộ Y tế cũng như tuyên truyền, yêu cầu du khách nhập cảnh vào Việt Nam sử dụng các phần mềm đó để có thể giúp công tác phòng chống dịch hiệu quả trong khi tái khởi động phát triển kinh tế du lịch.

Đối với các doanh nghiệp Du lịch: cần đẩy mạnh việc ứng dụng công nghệ thông tin trong các hoạt động kinh doanh để số hóa một cách tối đa trải nghiệm trước - trong - và sau chuyến đi của du khách - bao gồm xây dựng và nâng cấp website; cập nhật thông tin đầy đủ, rõ ràng về sản phẩm, dịch vụ với giao diện thông minh, bắt mắt cùng với những thông tin cập nhật quan trọng như tình hình COVID-19, thời tiết, các điểm đến,... tại địa phương; phát triển hệ thống kiểm tra tình trạng sẵn có, đặt, và thanh toán online các sản phẩm, dịch vụ; đa dạng các phương tiện xúc tiến, quảng bá qua các mạng truyền thông xã hội như Facebook, Instagram, Youtube, Tik tok, Reddit,... Bên cạnh đó, các doanh nghiệp du lịch với lợi thế tiếp xúc trực tiếp với du khách, cần giúp chính phủ đẩy mạnh việc tuyên truyền sử dụng các ứng dụng khai báo y tế, theo dõi cập nhật tình hình sức khỏe của Việt Nam trong suốt chuyến đi khi tới Việt Nam để đảm bảo an toàn cho cả du khách, nhân viên phục vụ tiếp xúc với

du khách, cũng như người dân địa phương nơi du khách đi qua.

Chính sách tăng cường xúc tiến, quảng bá: truyền thông, quảng bá là cầu nối để khách du lịch biết đến và hiểu đúng về Việt Nam. Với sự phát triển mạnh mẽ của công nghệ số, thì công tác truyền thông, quảng bá hình ảnh điểm đến du lịch quốc gia tới bạn bè quốc tế càng trở nên dễ dàng và thuận tiện. Nhưng chính sự thuận tiện và dễ dàng này cũng tạo ra những sức ép rất lớn với những người làm công tác quản lý đến du lịch trong việc duy trì một hình ảnh điểm đến du lịch tích cực. Thời gian qua, với sự vào cuộc của cả hệ thống chính trị, các cấp, các ban, ngành, địa phương, chúng ta đã làm tốt công tác phòng và chống đại dịch COVID-19. Việc “mở cửa thông thương” sớm trở lại là một lợi thế cho đón đầu dòng khách du lịch quốc tế. Nhưng việc này chỉ có thể thực hiện được khi điều kiện phòng chống dịch được đảm bảo. Để chuẩn bị cho việc “mở cửa thông thương” trở lại, thì một mặt, chúng ta cần phải tiếp tục phát huy công tác này; Mặt khác, việc truyền thông cần phải được đầu tư một cách bài bản chuyên nghiệp hơn (cũng có nghĩa là đầu tư nhiều trí tuệ và nguồn kinh phí hơn) để hướng tới truyền thông ở trên nhiều các kênh, diễn đàn thông tin khác nhau, trong và ngoài nước.

Giai đoạn trong thời điểm COVID-19: truyền thông và quảng bá về du lịch được các chuyên gia nhận định là một điều khá nhạy cảm trong thời kỳ COVID-19. Vậy nên cần có những chính sách truyền thông hợp lý để vừa khéo léo quảng bá được điểm đến Việt Nam vừa được coi là một điểm đến có trách nhiệm [25]. Một trong những điều đầu tiên và quan trọng nhất đó là các hoạt động truyền thông cần bao gồm các thông tin cập nhật về tình hình COVID-19 tại địa phương, mức độ an toàn trong cộng đồng, cũng như tình hình hoạt động của các hãng hàng không và các sự kiện, hoạt động du lịch tại các điểm đến. Yếu tố thứ hai bao gồm việc khéo léo quảng bá điểm đến với mục đích khuyến khích du khách lập kế hoạch du lịch đến Việt Nam trong tương lai khi thấy an toàn - như là chiến dịch quảng bá “Why not Vietnam” của Tổng cục Du lịch trong thời gian vừa qua với thông điệp

đất nước Việt Nam hấp dẫn và an toàn đang sẵn sàng đón chào du khách quốc tế khi dịch bệnh qua đi. Đây là một chiến dịch quảng bá vô cùng hợp lý và thu hút được sự quan tâm của đông đảo cộng đồng du khách quốc tế trên mạng xã hội. Tuy nhiên, Việt Nam vẫn cần nỗ lực hơn nữa trong việc tạo ra và truyền tải những thông điệp độc đáo để có thể tạo được những ấn tượng sâu sắc đánh vào tâm lý của du khách quốc tế.

Giai đoạn sau COVID-19: đây là giai đoạn cần có những hoạt động quảng bá du lịch một cách mạnh mẽ - bao gồm việc quảng bá Việt Nam là điểm đến an toàn, thân thiện, hấp dẫn cũng như việc marketing hàng loạt các sản phẩm du lịch đa dạng, độc đáo, và có tính bền vững. Để có thể làm được điều đó, ngành du lịch Việt Nam cần tập trung các nguồn lực ngay tại lúc này để xây dựng một kịch bản truyền thông vĩ mô hoàn chỉnh.

7. Kết luận

Du lịch không chỉ là những chuyến nghỉ dưỡng đơn thuần, mà đó là việc làm và sinh kế của hàng triệu người dân trên toàn thế giới phụ thuộc vào ngành du lịch. Đại dịch COVID-19 đã gây ra một cuộc khủng hoảng chưa từng có của ngành du lịch và khiến cho hàng triệu người trên thế giới bị mất việc làm và thu nhập. Hơn bao giờ hết, ngành du lịch Việt Nam cần nhìn nhận và đánh giá lại việc quản lý và phát triển du lịch để trước là giúp ngành du lịch phục hồi sau đại dịch COVID-19, sau là tạo đòn bẩy biến ngành du lịch thành ngành kinh tế bền vững, mũi nhọn của Việt Nam trong tương lai lâu dài.

Nghiên cứu này đã đạt được một số kết quả nhất định, bao gồm việc nêu được những ảnh hưởng về mặt kinh tế, xã hội, môi trường lên ngành du lịch thế giới cũng như ở Việt Nam, gây ra bởi đại dịch COVID-19. Bài viết cũng đã nhìn nhận và đánh giá những kế hoạch và chiến lược ứng phó ngắn hạn của các bên liên quan trong ngành Du lịch Việt Nam - từ phía Chính phủ, các bộ ban ngành liên quan, ngành du lịch các địa phương trong việc phục hồi du lịch trong tình hình mới. Bên cạnh đó, bài viết cũng chỉ ra được

những xu hướng phát triển du lịch trên thế giới và ở Việt Nam trong tình hình mới. Bên cạnh đó, nghiên cứu đề xuất các giải pháp và chính sách dài hạn phục hồi ngành du lịch thời kỳ hậu COVID-19, mà ngành Du lịch Việt Nam cần xem xét và thực hiện trong thời gian tới để giảm thiểu tối đa những thiệt hại mà COVID-19 gây ra. Để thực hiện tốt các giải pháp và chính sách phục hồi, ngành Du lịch cần thực hiện các giải pháp một cách có hiệu quả, đúng và trùng với các chính sách căn cơ, dài hạn từng bước thúc đẩy, và phục hồi ngành du lịch, góp phần tích cực trong tạo việc làm, sinh kế cho cộng đồng, doanh nghiệp du lịch trên cả nước.

Tài liệu tham khảo

- [1] WHO, Novel Coronavirus – China, <https://www.who.int/csr/don/12-january-2020-novel-coronavirus-china/en/>, 2020 (accessed on: September 21st, 2021).
- [2] WHO, WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021).
- [3] VNVC, Variant of Corona Virus: How Many Variants of COVID-19 are There Today? <https://vnvc.vn/bien-chung-virus-corona/>, 2020, (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [4] Health and Life Newspaper, COVID-19 Epidemic Situation: Latest Update from the Ministry of Health, <https://suckhoedoisong.vn/chi-tiet-ca-mac-COVID-19-hom-nay-o-cac-tinh-thanh-169210830224629655.htm/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [5] Ministry of Health, 6 Vaccines against COVID-19 Have Been Licensed in Vietnam, https://moh.gov.vn/tin-lien-quan/-/asset_publisher/vjYyM7O9aWnX/content/6-loai-vaccine-phong-COVID-19-a-uoc-cap-phep-tai-viet-nam/, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [6] UNTWO, International Tourism Highlight – 2020 Edition, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456/>, 2020 (accessed on: September 21st, 2021).
- [7] WTTC, 174m Travel & Tourism Jobs Could Be Lost Due to COVID-19 and Travel Restrictions, Says WTTC, <https://wttc.org/News-Article/174m-Travel-&-Tourism-jobs-could-be-lost-due-to-COVID-19-and-travel-restrictions>, 2020 (accessed on: September 21st, 2021).
- [8] General Statistics Office of Vietnam, Report on the Impact of the COVID-19 Epidemic on the Situation of Labor and Employment in Vietnam in the Third Quarter of 2020, <https://www.gso.gov.vn/du-lieu-va-so-lieu-thong-ke/2020/10/bao-cao-tac-dong-cua-dich-COVID-19-den-tinh-hinh-lao-dong-viec-lam-tai-viet-nam-quy-iii-2020/>, 2020 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [9] M. Anh, What Solution to Vietnam Tourism Overcome Difficulties During the Pandemic? <https://dangcongsan.vn/phong-chong-dich-COVID-19/giai-phap-nao-de-du-lich-viet-nam-vuot-kho-trong-dai-dich-590353.html/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [10] General Statistics Office of Vietnam, Vietnam Tourism 2021: Very Determined and Making Efforts to Overcome Difficulties, <https://www.gso.gov.vn/du-lieu-va-so-lieu-thong-ke/2021/02/du-lich-viet-nam-2021-rat-can-quyet-tam-va-no-luc-de-vuot-kho/>, 2021 (accessed on: September 26th, 2021) (in Vietnamese).
- [11] H. Thao, Capital Tourism Overcomes Difficulties before the COVID-19 Pandemic, 2021, <https://dangcongsan.vn/tu-tuong-van-hoa/du-lich-thu-do-vuot-kho-truoc-dai-dich-COVID-19-583995.html/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [12] M. Hiep, Ho Chi Minh City Proposes Many Solutions to Support Tourism Businesses Affected by COVID-19, <https://www.hcmcpv.org.vn/tin-tuc/tphcm-kien-nghi-nhieu-giai-phap-ho-tro-doanh-nghiep-du-lich-bi-anh-huong-dich-COVID-19-1491880175/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [13] General Statistics Office of Vietnam, Travel Revenue Drops Sharply due to COVID-19, <https://www.gso.gov.vn/du-lieu-va-so-lieu-thong-ke/2021/06/doanh-thu-du-lich-lu-hanh-giam-sau-do-dich-COVID-19/>, 2020 (accessed on: September 26th, 2021) (in Vietnamese).
- [14] ILO Vietnam, The COVID-19 Pandemic Deepens Existing Gender Inequalities, Creating New Inequalities in Vietnam, https://www.ilo.org/hanoi/Informationresources/Publicinformation/Pressreleases/WCMS_774577/lang--vi/index.htm/, 2021 (accessed on: September 21st, 2021).
- [15] WTTC, Lesson Learnt During COVID-19, <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Lessons-Learnt-%20COVID-19.pdf?ver=2021-08-19-095731-037/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021).

- [16] GWI, Global Wellness Tourism Economy, https://globalwellnessinstitute.org/wp-content/uploads/2018/11/GWI_GlobalWellnessTourismEconomyReport.pdf/, 2018 (accessed on: September 21st, 2021).
- [17] Outbox Consulting, Vietnam Travel Trends, https://drive.google.com/file/d/1v1Y9r7l21GAoRwg_nQiRyi1GVdAoVug1/view, 2021 (accessed on: September 21st, 2021).
- [18] Development ASIA, Policy Options to Accelerate Travel and Tourism Recovery in Southeast Asia., <https://development.asia/policy-brief/policy-options-accelerate-travel-and-tourism-recovery-southeast-asia/>, 2020 (accessed on: October 25th, 2021).
- [19] Hanoi Department of Tourism, Hanoi Shares Tourism Recovery Experience with Asian Cities, <https://sodulich.hanoi.gov.vn/tin-tuc-hoat-dong/ha-noi chia-se-kinh-nghiem-phuc-hoi-du-lich-voi-cac-thanh-pho-chau-a.html>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [20] Quang Ninh Department of Tourism, Quang Ninh: Apply Tourism Stimulus Package for the Whole Year 2021, <https://dulich.quangninh.gov.vn/Trang/ChiTietTinTuc.aspx?nid=2278/>, 2021 (accessed on: September 26th, 2021) (in Vietnamese).
- [21] H. Thu, Solutions to Restore and Develop Tourism after COVID-19, <https://baodanang.vn/channel/5404/202005/giai-phap-khoi-phuc-va-phat-trien-du-lich-sau-COVID-19-3397854/>, 2020 (accessed on: September 26th, 2021) (in Vietnamese).
- [22] Khanh Hoa Department of Tourism, Press Conference on Domestic Tourism Promotion Nha Trang - Khanh Hoa. <https://sdl.khanhhoa.gov.vn/trang-chu/ArticleId/4d04b0e1-86d1-42fc-9dfd-ffe86649ebf4>, 2020 (accessed on: September 26th, 2021) (in Vietnamese).
- [23] T. Linh, Ho Chi Minh City Continues to Support Tourism Businesses to Overcome Difficulties Caused by COVID-19, <https://nhandan.vn/tin-tuc-du-lich/tp-ho-chi-minh-tiep-tuc-ho-tro-doanh-nghiep-du-lich-thao-go-kho-khan-do-COVID-19-633237/>, 2021 (accessed on: September 21st, 2021) (in Vietnamese).
- [24] World Bank, The Unemployment Rate in Vietnam in 2020 Shall Reach 13.2%, World Bank East Asia and Pacific Economic Update, April 2021, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35272/>, 2021 (accessed on: September 26th, 2021).
- [25] Destination Think, COVID-19 Pandemic Needs Rational Leadership from Tourism Destinations, <https://destinationthink.com/blog/COVID-19-pandemic-rational-leadership-tourism-destinations/>, 2020 (accessed on: September 21st, 2021).